

НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА МАГІСТРІВ ПСИХОЛОГІЇ ЯК ФЕНОМЕН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Пономаренко О. В.

ВСТУП

Аналіз наукових праць з проблем неформальної освіти свідчить про наявність різних підходів до розуміння цього феномену, визначення його сутності, змісту дефініції й характеристик. З огляду на це, необхідно здійснити уточнення теоретичних основ неформальної освіти як концептуального базису нашого дослідження.

Загалом неформальна освіта з юридичної та ментальної точки зору вважалася інновацією у педагогічній сфері України, не отримуючи державну підтримку, не маючи чіткий офіційний статус, прозорі та зрозумілі нормативно-правові умови її упредметнення. Між тим, у тій чи іншій формі вона завжди була присутня в освітніх процесах: від підготовки молодят до подружнього життя та дошкільної соціалізації малят, до навчання комп'ютерної грамотності осіб похилого віку. Всі ці, та багато інших сервісних педагогічних послуг, як правило, надавалися у неформальний спосіб, а отже, в умовах неформальної освіти.

1. Виникнення феномену «неформальна освіта», становлення та розвиток у світі та Україні

Для кращого розуміння сутності досліджуваного феномену здійснимо аналіз історії його виникнення, становлення та розвитку у світі та Україні. Вважається, що поява цього явища насамперед зумовлена необхідністю оновлення та вдосконалення освітньої підготовки незайнятого або такого, що втратило зайнятість, населення відповідно до вимог часу і потреб роботодавців. Так, на початку ХХ ст. поява неформальної освіти, на думку Г. Гретген та М. Ноулза, зумовлена гострою потребою у кваліфікованих робітниках для мануфактурного виробництва та інших індустріальних галузей промисловості передових країн того часу – США, Великобританії, Канади, Австралії, Німеччини тощо. Для задоволення цієї потреби індустріальні підприємства почали створювати власні корпоративні школи, коледжі та університети, що забезпечували вдосконалення їх технічної підготовки. У цей період основною формою неформальної освіти стали літні сесії для молодих робітників, які проводились у цих закладах¹.

---

¹ Затворник О. М. Досвід професійної підготовки психологів у США та Україні. *Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство* : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 15 травня 2015 р.). Львів : Центр американських студій ФМВ ЛНУ ім. І. Франка, 2015. Ч. 2. С. 651.

Починаючи з 50-х рр. ХХ ст., в англомовних країнах неформальна освіта здобуває підтримку і контроль з боку держави, що стало передумовою для зміни її мети та завдань. У фокусі неформальної освіти перебувають: розвиток професійних здібностей дорослої особистості, проблеми особистості та її родини (family literacy), забезпечення соціальної мобільності особистості, стимуляція соціального добробуту та безпеки особистості та ін. Урядова підтримка неформальної освіти та її державне фінансування забезпечило значне розширення мережі закладів освіти дорослих.

Остаточне становлення неформальної освіти як галузі науки відбулося у 1970-х рр. Як правило, цей факт пов'язують з міжнародною конференцією, що була проведена в 1967 р. у місті Уільямсберг (США). У рамках цієї конференції обговорювались проблеми постійно зростаючої кризи в галузі освіти, які зумовлені невідповідністю освітньої підготовки працівників вимогам економічного зростання суспільства та недостатністю фінансування формальної освіти.

У ході конференції було висловлено ідею про необхідність доповнення формальної освіти іншими її видами, зокрема неформальною освітою. Саме відтоді освіту почали розглядати як тривимірний феномен, який включає формальну, неформальну й інформальну освіту, а сам термін «неформальна освіта» вперше зустрічається у 1968 році.

Упродовж 1970–2000-х рр. відбувається подальший розвиток і розширення теоретичних основ неформальної освіти, обговорюються соціальна мета й завдання неформальної освіти. Зокрема, до поля зору науковців США цього періоду потрапляють різні аспекти процесу навчання: залежність ефективності неформальної освіти від гендерних, расових і національних особливостей, шляхи подолання існуючих у суспільстві стереотипів та реалізація неформальної освіти громадськими групами.

У цей період також було створено Північноамериканський альянс популярної освіти та освіти дорослих (North American Alliance for Popular and Adult Education), який проіснував з 1982 до 2003 рр. Метою цього альянсу було забезпечення народної освіти у межах Північної Америки, але насправді все звелось до широкої і багатоваріантної практики швидкого ситуативного навчання та проектування сайтів освіти дорослих.

Цей альянс, як головна транснаціональна неурядова організація для освіти дорослих, прагнув забезпечити взаємозв'язки між північноамериканськими дорослими та популярними педагогами того

часу². Зазначений альянс також входив до складу Міжнародної ради освіти дорослих.

Підтримкою неформальної освіти сьогодні займається низка урядових і неурядових організацій, серед яких: Рада Європи, ЮНЕСКО, Міжнародна рада з освіти дорослих, Європейський центр з розвитку професійної освіти та ін. Зазначені організації проголошують необхідність всебічної стимуляції прагнень людей в отримуванні й удосконаленні знань, умінь, навичок та компетентностей шляхом неформальної та інформальної освіти. Ці організації також звертають увагу на необхідність забезпечення можливостей для валідації, акредитації та визнання результатів, набутих людиною у ході неформальної або інформальної освіти.

Таким чином, у розвинутих країнах світу неформальна освіта є сучасним освітнім трендом, який забезпечує соціальну зайнятість, як правило, дорослих людей, що впливає на економічне зростання та конкурентоспроможність держави.

Сучасна українська неформальна освіта сягає своїм корінням ще радянських часів, оскільки Україна в роки незалежності отримала у спадок більшість соціальних інституцій УРСР. Основними популярними версіями неформальної освіти у радянський період були робота в гуртках та позашкільна творчість дітей різного віку, яка тривала під наглядом досвідчених педагогів. Так, типовий радянський Будинок піонерів пропонував молоді низку *гуртків*, орієнтованих на розвиток тих якостей, талантів та інтересів особистості, які відповідали потребі виховання людини нового типу, що інтегрує в собі ідеали всебічного і гармонійного розвитку. Робота шкільних гуртків, прибудинкових «форпостів» тощо доповнювалась участю молоді у *позашкільних заходах*, які проводили піонерська, або комсомольська організації відповідного рівня. При цьому і піонерські, і комсомольські організації усіх рівнів були підконтрольні радянській комуністичній партії³.

Відома дослідниця позашкільної освіти в Україні Т. Суценко зазначає, що створення розгалуженої системи соціально-педагогічної позашкільної діяльності в умовах дозвілля набуває сьогодні особливого значення й актуальності.

Дослідниця вважає, що розумне поєднання формальної та неформальної освітньої стратегії – це «початок якісно нового, цілісного підходу до створення максимальних умов для повноцінної творчої

---

² Пономаренко О. В. Теорія і практика підготовки майбутніх магістрів психології до професійної діяльності в умовах неформальної освіти : монографія. Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2020. 420 с.

³ Закревська С. Неформальна освіта дорослих в Україні та в країнах Європейського Союзу: феномен, історія, значення. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2011. Вип. 3 (1). С. 301–302.

життєдіяльності особистості в єдиному процесі безперервної освіти, а тому має велике майбутнє. Єдність, співробітництво і взаємодія здійснюються на основі спільної зацікавленості: практична діяльність, яку дитина виконує в позашкільному закладі, стимулює її пізнавальну активність у школі, вимагає наявності теоретичних знань, а навчання у школі передбачає таку діяльність, у процесі якої учень переконується в правдивості й істинності теоретичних знань. Такий взаємозв'язок необхідний на всіх етапах виховання розвинутої особистості, здійснюється він за принципом «вертикальної наступності» на всьому шляху безперервної освіти».

Авторка здійснила спробу розв'язати важливі завдання неформальної освіти та виховання дітей на основі концептуальної позиції, яка полягає в такому: оптимальність педагогічного впливу позашкільних закладів будь-якого профілю на всебічний розвиток дітей забезпечується завдяки взаємному духовному збагаченню педагогів і дітей, створенню психологічно сприятливого клімату навчальних взаємин, високого рівня діалогічної культури та інтелектуальної співтворчості⁴.

Зі здобуттям незалежності України у 1991 р. будинки піонерів змінили назву на *будинки молоді* або *будинки дитячо-юнацької творчості*, які вже не були підконтрольні жодним політичним організаціям, оскільки Комуністична партія України мала припинити свою активну діяльність. Проте парадигма виховання змінилася несуттєво: залишилися старі форми і методи роботи, інфраструктура, а також адміністративний та педагогічний персонал. За останні двадцять років неформальна освіта в Україні набула очевидного поширення і користується постійним попитом як у дорослого населення, так і в дітей та молоді.

Водночас слід відзначити, що в освітній політиці України довгий час домінувала як суспільно підтримувана така норма: навчатися будь-якій компетентності слід тільки в «офіційних» організаціях, які й є суб'єктами формальної освіти. Неформальна ж освіта практично не розглядалася як варіант перспективного навчання⁵.

Але в сучасних умовах ситуація поступово змінюється і неформальна освіта здобула визнання у низці нормативно-правових актів, наприклад таких, як Закон України «Про освіту», Концепція освіти дорослих в Україні. Дуже значущим для забезпечення легітимності та швидкості становлення неформальної освіти в Україні є створення у структурі

---

⁴ Сущенко Т. І. Позашкільна педагогіка: теорія, історія, практика : наук.-метод. посібник. Київ : МАН, 2011. 299 с.

⁵ Закревська С. Неформальна освіта дорослих в Україні та в країнах Європейського Союзу: феномен, історія, значення. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2011. Вип. 3 (1). С. 301–302.

МОН України Директорату вищої освіти і освіти дорослих, метою якого є формування державної політики у сфері вищої освіти і освіти дорослих, включаючи освітню діяльність за всіма рівнями та ступенями вищої освіти.

Крім того, створено неурядову організацію – Громадську спілку «Українська Асоціація освіти дорослих», метою якої є формування суспільства, що навчається впродовж усього життя. Для забезпечення ефективного становлення та розвитку системи освіти дорослих в Україні передбачається ефективна підтримка міжнародного співробітництва в галузі освіти дорослих⁶.

Завдяки цьому сьогодні неформальна освіта охоплює практично всі галузі освітньої підготовки – позашкільну освіту, післядипломну освіту, громадянську освіту, шкільне й студентське самоврядування й університети третього віку.

Зараз неформальну освіту можна здобути в університеті, клубі, навчально-просвітницькому центрі, будинку культури, музеї, бібліотеці, студії, гуртку, ремісничій майстерні тощо. При цьому найбільш поширеними цілями здобуття неформальної освіти вважаються вивчення англійської або іншої іноземної мови, опанування комп'ютерної або інформаційної грамотності, засвоєння оздоровчих та реабілітаційних технологій тощо.

Є в цьому переліку й переважно авторські курси, що в цілому позиціонуються як тренінги з різних аспектів особистісного розвитку, що, як правило, функціонують на комерційній основі. Таким чином, в Україні неформальну освіту розглядають як освітню інновацію, що спрямована на забезпечення ефективності особистісного й професійного розвитку громадян, забезпечення професійної мобільності дорослих відповідно до вимог часу.

З початку ХХІ ст. інтенсивний розвиток неформальної освіти дорослих сприяє формуванню в Україні суспільства знань і високих технологій, а швидка зміна ринку професій, вивільнення великої кількості трудових ресурсів, високий рівень міграційних потоків інтелектуальних і фізичних трудових ресурсів ставить на порядок денний наукову проблему – підготовку достатньої кількості та якості педагогів вищої школи до конкурентної роботи на ринку неформальних освітніх послуг⁷.

---

⁶ Лук'янова Л. Б. Неформальна освіта дорослих як невід'ємна складова освіти впродовж життя. *Вісник Черкаського національного ун-ту*. Серія: Педагогічні науки. 2012. Вип. 1 (214). С. 94–97.

⁷ Бобрицька В. І. Професійна підготовка магістрів у галузі освіти в Україні: сучасні виклики, проблеми, знахідки. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія: Педагогіка, Психологія. 2017. № 10. С. 14–19.

Процес розвитку неформальної освіти буде й надалі тривати у зв'язку з подальшою реорганізацією та післявоєнною відбудовою галузей промисловості в Україні, а демографічні зміни щодо підвищення середньої тривалості життя і збільшення частки людей поважного віку зумовлюють розширення цільової аудиторії неформальної освіти.

Метою неформальної освіти є реалізація права людини на освіту протягом життя, активне її включення в професійне і суспільне виробництво через отримання необхідних і раціональних освітніх послуг. Їх надають сьогодні громадянські колективи різного рівня – державного, конфесійного, професійного чи іншого, корпоративні суб'єкти, приватні індивіди та інші, які мають юридичне право на надання таких освітніх послуг в Україні.

При цьому базова освіта і кваліфікаційні характеристики надавачів послуг неформальної освіти дорослих часто не відповідають вимогам, які висуваються до педагогічних і науково-педагогічних працівників офіційних закладів освіти.

Враховуючи особливості професійної педагогічної діяльності майбутніх викладачів університетів та вищих навчальних закладів, готовність до навчання дорослих в умовах неформальної освіти, активно вивчається та науково обґрунтовується цілісний соціально-педагогічний феномен набуття майбутніми викладачами професіоналізму, який базується на розвиткові їхніх ключових і спеціальних професійних компетентностей через: пробудження активного прагнення до оновлення й удосконалення власної професійної діяльності; почуття відповідальності й відданості справі; засвоєння інноваційного змісту, технологій, рішень і авторських пропозицій; вдосконалення культури аналізу, планування, успішної організації та підтримки психологічно комфортного спілкування; духовну взаємодію з людьми.

Змістовно висвітлено американські традиції функціонування та розвитку неформальної освіти у роботі О. Затворник «Досвід професійної підготовки психологів у США та Україні»⁸. Дослідниця з'ясувала, що в проектуванні освітніх програм неформальної освіти дорослих використовується алгоритм, який містить важливі операції та окремі види робіт суб'єктів організації неформальної освіти: моніторинг ситуації в суспільстві; маркетингові дослідження потреб; аналіз внутрішніх ресурсів; розробка освітньої програми.

Цей алгоритм працює за рахунок того, що «майже в кожному місці Сполучених Штатів Америки функціонує Центр освіти дорослих чи

---

⁸ Затворник О. М. Досвід професійної підготовки психологів у США та Україні. *Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство* : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 15 травня 2015 р.). Львів : Центр американських студій ФМВ ЛНУ ім. І. Франка, 2015. Ч. 2. С. 643–652.

Центр навчання дорослих, який пропонує дорослим освітні послуги з різних видів неформальної освіти». Авторка наводить дані, що лише в одному такому центрі можуть пропонувати до 3000 освітніх програм.

Аналізуючи освітні програми неформальної освіти дорослих США, нами було виокремлено такі відмітні ознаки, як: «центрованість на дорослому учні, його творчому розвитку; акцентування на досвіді тих, хто навчається; орієнтованість на створенні ситуацій «власних відкриттів» у процесі навчання дорослих; забезпечення розуміння замість запам'ятовування, новизни замість визначених норм, свободи замість вивчення конкретної дисципліни; виконання проєктів із реального життя замість вивчення навчальних предметів; набуття досвіду замість засвоєння змісту освіти; здійснення самооцінювання своїх досягнень замість оцінювання викладачем; панування підтримки і співпраці в процесі навчання; модульне структурування освітніх програм та їх індивідуалізація, що свідчать про їх організаційні різноманітності»⁹.

Нам імпонує поданий перелік характеристик освітніх програм неформальної освіти дорослих США, який дає змогу піддати корекції українські патерни побудови подібних навчально-методичних продуктів. Так само перспективним висновком вважаємо узагальнення щодо процесуальних особливостей неформального навчання дорослих у США, які будуються на «теорії самоспрямованого навчання». Саме воно є, на нашу думку, підґрунтям неформальної освіти дорослих у США, її візитівкою.

Наші розвідки переконують, що «провідною і домінуючою технологією навчання дорослих у неформальній освіті США є інтерактивні технології, які базуються на взаємодії між учасниками процесу навчання, організації спільної діяльності на основі діалогічних методів навчання як способі організації пізнавальної діяльності з урахуванням дорослих потреб, інтересів, особистісного і професійного досвіду»⁹.

Цей висновок легко екстраполюється до нашого бачення професійної освіти магістрів психології, адже за всіма ознаками вони теж є дорослими учнями та потребують перманентного діалогового контакту з усіма суб'єктами педагогічного процесу.

---

⁹ Ponomarenko O. V. Perspectives and accents of training of the future masters in psychology for professional activities in the conditions of nonformal education. *Development priorities of pedagogical sciences in the XXI century: collective monograph* / A. O. Bessarab, M. D. Diachenko, Jan Grzesiak, O. I. Ivanytsky, etc. Lviv ; Torun : Liha-Press, 2019. P. 109–127.

Неформальна освіта дорослих у навчальних гуртках Швеції стала предметом наукового дослідження С. Закревської¹⁰. У роботі наведено вражаючі дані щодо масштабу впливу навчання в гуртках на зміни у шведському суспільстві. Авторка констатує: «щорічно дев'ять навчальних асоціацій по всій країні організують навчання у близько 290 000 навчальних гуртках, у яких беруть участь більше ніж 2,5 мільйони учасників, та проводять до 230 000 культурних програм і заходів з більш як 15 мільйонами відвідувачів і учасників». Зауважимо, що з огляду на евротяжіння української системи освіти подібний обсяг роботи з населенням має стати в Україні бажаною метою та предметом уваги дослідників менеджменту у сфері освіти та виробничого навчання.

Науковий аналіз дав змогу згрупувати потреби й мотиви осіб, що дали змогу досягнути такого успіху. Зокрема, це потреба в безпеці (впевненість, стабільність, надійність, гарантія, порядок); повазі (самоствердження, самоповага, визнання); співчутті (любов, дружба); самоактуалізації (розвиток здібностей, самовдосконалення).

Окремим блоком проблем, що поступово опиняються в центрі уваги соціальної політики України, а отже, стають предметом наукових досліджень, є питання гендеру та участі жінок у важливих процесах розбудови держави взагалі й освітньої сфери зокрема¹¹.

Л. Лук'янова наголошує, що формальна освіта в Україні залишається глибоко централізованою та важко адаптованою до змін і потреб сучасних освітніх споживачів, а наголос у реалізації неформальної освіти слід робити на громадські, неприбуткові та приватні організації, асоціації і фонди, що займаються проблемами громади і громадян (зокрема, проблемами жінок).

Результати дослідження засвідчили, що неформальне навчання жінок має бути глибоко контекстуальним, і, плануючи навчальні курси для них, слід «виокремити додатковий час для індивідуальних зустрічей з учасницями та підсумкових рефлексій, створити жіночо позитивне інклюзивне навчальне середовище, використовувати у навчанні досвід жінок і залучати їх до обговорення та рефлексій цього досвіду. Особливо важливо проводити попереднє вивчення цільової аудиторії для того, щоб запропонувати навчання, яке максимально відповідатиме потребам жінок».

Вчена підсумовує, що кожна особистість вносить свій неповторний досвід у навчальну ситуацію, який виникає в результаті її соціалізації –

---

¹⁰ Закревська С. Неформальна освіта дорослих в Україні та в країнах Європейського Союзу: феномен, історія, значення. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2011. Вип. 3 (1). С. 301-302.

¹¹ Лук'янова Л. Б. Неформальна освіта дорослих як невід'ємна складова освіти впродовж життя. *Вісник Черкаського національного ун-ту*. Серія: Педагогічні науки. 2012. Вип. 1 (214). С. 94–97.

гендеру, національності, класу, віку, фізичної спроможності, а рефлексії цього досвіду, як індивідуального, так і групового (як представника певної культурної, соціальної групи), матимуть велике значення для ефективності навчання жінок¹¹.

Перспективними завданнями неформальної освіти в Україні можна визначити забезпечення психологічної підтримки людини, корекцію її психічного і психологічного стану, формування стресостійкості й адекватного сприйняття навколишнього світу через призму власних можливостей і цілей життя.

Аналізуючи теоретичні основи неформальної освіти, доцільно зосередити увагу на основних характеристиках досліджуваного феномену, які ми будемо систематизувати за такими параметрами: спосіб залучення до навчання, мета (цільові орієнтири), зміст, форми і методи, термін навчання та його результати.

Так, залучення до неформальної освіти, на нашу думку, організоване на засадах добровільності і партисипативності. Під партисипативністю ми розуміємо рівну участь усіх учасників неформальної освіти. Не менш важливою характеристикою, що забезпечує ефективність неформальної освіти, є зацікавленість тих, хто навчається, у предметному спрямуванні курсів, тренінгів, майстер-класів та ін. Врахування зацікавленості у неформальній освіті певного проблемного спрямування дає змогу сформувати наперед визначені цільові групи (підлітки, молодь, психологи, педагоги, інженери, молоді батьки та ін.), які можуть забезпечити цілеспрямованість, усвідомленість та активізацію пізнавальної діяльності усіх учасників.

Таким чином, основними характеристиками залучення до неформальної освіти є: добровільність, партисипативність та зацікавленість тих, хто навчається.

Основна мета (цільові орієнтири) неформальної освіти, це компенсація недоліків і прогалин формальної освіти та задоволення освітніх потреб окремих груп населення, які залишились поза нею. Відтак цільові орієнтири неформальної освіти, з одного боку, можуть бути визначені тільки індивідуально, оскільки залежать від освітніх потреб кожної окремої особистості, а з іншого боку, вони детерміновані конкретним територіальним контекстом, вимогами певної соціальної групи та суспільством. Відповідно до цього, автор виокремлює соціально орієнтовані цільові орієнтири та індивідуально орієнтовані цільові орієнтири неформальної освіти.

Індивідуально орієнтований цільовий орієнтир неформальної освіти визначає розвиток життєвих і професійних знань, умінь і навичок, а як соціально орієнтований – сприяння громадському, економічному та культурному розвитку суспільства.

Серед індивідуально орієнтованих цільових орієнтирів неформальної освіти ми виділяємо: набуття знань, необхідних для подолання та зменшення життєвих труднощів у сучасному суспільстві; розширення власного світогляду шляхом пізнання різних аспектів життя у сучасних умовах; подолання дефіциту компетентностей у професійній сфері, у сфері самореалізації (вивчення іноземних мов, хобі та гуртки за інтересами) та забезпечення власного психологічного здоров'я; соціальна адаптація й інтеграція у певну соціальну групу за професією та поза нею; вдосконалення практичних умінь і навичок у сфері вузької спеціалізації, що передбачає орієнтацію на набутий учасниками неформальної життєвий й професійний досвід.

Таким чином, основними характеристиками мети (цільових орієнтирів) неформальної освіти є соціальна й індивідуальна орієнтованість. Соціальними цільовими орієнтирами є сприяння громадському, економічному та культурному розвитку суспільства. Індивідуальними цільовими орієнтирами можуть бути розвиток життєвих і професійних знань, умінь і навичок, подолання дефіциту компетентностей у професійній сфері й сфері вузької спеціалізації, забезпечення власного психологічного здоров'я, соціальна адаптація та інтеграція у певну соціальну групу та ін.

Зміст неформальної освіти, з точки зору Л. Лук'янової, насамперед має бути гнучким та забезпечувати вільний вибір програм і термінів їх проходження. Така гнучкість змісту неформальної освіти є її основною відмінністю від формальної освіти, яка дає змогу усунути тоталітаризм у навчанні. Оскільки формальна освіта відрізняється накладенням єдиних вимог на тих, хто навчаються, без урахування їх можливостей та інтересів¹².

Крім того, навчальні програми неформальної освіти мають враховувати професійний, соціальний і життєвий досвід, освітні потреби, інтереси, мотивацію та сподівання самих дорослих.

Не менш важливим атрибутом змісту неформальної освіти, ми вважаємо, є необхідність забезпечення варіативності її програм з орієнтацією на окремі категорії населення, які певним чином дискриміновані у формальній освіті. Зокрема, це самотні матері, багатодітні батьки, люди з особливими потребами, молодь з девіантною поведінкою та ін.

Ще однією відмінністю неформальної освіти від формальної, на нашу думку, є використання різноманітних освітніх програм, які не потребують попереднього навчання, але можуть проводитись на базі

---

¹²Лук'янова Л. Б. Неформальна освіта дорослих як невід'ємна складова освіти впродовж життя. *Вісник Черкаського національного ун-ту*. Серія: Педагогічні науки. 2012. Вип. 1 (214). С. 94–97.

певного навчального закладу. Така особливість неформальної освіти зумовлена тим, що велика кількість програм спрямовані на задоволення освітніх потреб молоді і дорослих, які жодним чином не пов'язані з їх професійною діяльністю, а стосуються певних аспектів життя в суспільстві.

Таким чином, основними характеристиками змісту неформальної освіти є гнучкість, варіативність та відсутність вимог до попередньої освіти.

Серед форм і методів неформальної освіти насамперед мають бути такі, які забезпечать вільний доступ до навчальних ресурсів для всіх учасників, незалежно від їх статі, віку, національності, місця проживання, релігійних переконань та соціального статусу, наприклад електронне навчання.

Серед різноманітних форм і методів організації процесу неформальної освіти, у світовій практиці, ми особливо відзначаємо як найбільш ефективні, інтерактивні методи навчання для групової взаємодії, та індивідуальну форму навчання, яка проводиться у форматі консультацій, сесій психологічної або психотерапевтичної підтримки, та ін.

Найефективнішим методом для неформальної освіти окремої особистості є коучинг (англ. coaching) – вид консультаційної діяльності, яка спрямована на вирішення конкретної життєвої або професійної проблеми клієнта. У процесі коучингу беруть участь тільки коуч (тренер) та клієнт, чим реалізується індивідуальний підхід.

Ще однією особливістю коучингу є те, що він передбачає досягнення чітко визначеної мети, на відміну від менторства, метою якого є загальний розвиток особистості¹³. Проте, будь-які форми, методи і види неформальної освіти в жодному разі не повинні стати рутиною для тих, хто навчається.

Таким чином, основними характеристиками форм і методів неформальної освіти є: інноваційність у груповій взаємодії (електронне навчання, інтерактивні методи навчання) та індивідуалізація (консультації, сесії психологічної або психотерапевтичної підтримки, коучинг, навчання через Інтернет, дистанційні технології навчання).

Термін навчання у неформальній освіті, на нашу думку, є значно коротшим ніж у формальній освіті. Це пояснюється тим, що неформальна освіта виконує роль додаткової освіти, яка ліквідує прогалини в освітній підготовці.

Ми акцентуємо увагу на нефіксованості часових меж для здобуття неформальної освіти, що є додатковою перевагою для окремих категорій

---

¹³ Бобрицька В. І. Професійна підготовка магістрів у галузі освіти в Україні: сучасні виклики, проблеми, знахідки. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія: Педагогіка, Психологія. 2017. № 10. С. 14–19.

населення, які мають повну зайнятість з чітко визначеним робочим графіком або для тих, хто працює сезонно в Україні, або закордоном.

Таким чином, основними характеристиками терміну навчання неформальної освіти є короткотривалість та відсутність визначених часових меж.

У контексті результатів неформальна освіта, на нашу думку та думку багатьох дослідників, визначається певною дисинхронією у часі й просторі між процесами навчання та оцінюванням його результатів. Так, навчання може відбуватися в одному місці (одній організації), а оцінювання досягнень неформальної освіти відбувається вже у професійному колі, де людина працює.

Цікавим є той факт, що на сьогодні за результатами неформальної освіти не передбачено ані присвоєння відповідної кваліфікації, ані сертифікації на рівні держави.

Таким чином, основними характеристиками результатів неформальної освіти є невідповідність у часі й просторі між процесами навчання і оцінюванням його результатів та відсутність присвоєння відповідної кваліфікації і сертифікації на рівні держави.

Водночас, неформальна освіта має певні негативні характеристики щодо її ролі й місця в системі соціалізації особистості, які зумовлені недостатністю й недосконалістю нормативно-правового забезпечення України. Зокрема, серед таких недоліків науковець виділяє: відсутність контролю за інформаційними впливами в середовищі неформальної освіти, що можуть сприяти поширенню асоціальних ідей та негативних впливів на учасників навчання; відсутність контролю за рівнем кваліфікації організаторів та викладачів та ін.

Разом з тим, незважаючи на виділені негативні характеристики неформальної освіти, можна стверджувати про її вагомість і соціально-педагогічне значення для розвитку України як незалежної європейської держави.

2. Місце та роль неформальної освіти у мета-системі неперервної освіти

З огляду на це, необхідно визначити роль та місце неформальної освіти у мета-системі неперервної освіти.

В умовах сучасності неабиякої актуальності набуває концепція навчання впродовж життя, яка зумовлена швидким науково-технічним і соціально-економічним прогресом у світовому вимірі. Означена концепція покладена в основу системи неперервної освіти, яка має на меті забезпечення ефективності та якості навчання громадян відповідно до вимог ринку праці та інформаційного суспільства.

Неперервна освіта як педагогічний конструкт, ґрунтується на шістьох основних положеннях: 1) включення до неперервної освіти всіх ланок і напрямів освіти, починаючи з дошкільної та початкової освіти й завершуючи післядипломною й освітою третього віку, вільний доступ до освіти, незалежно від гендерних, соціальних і культурних аспектів та попереднього навчання; 2) у неперервній освіті активну роль відіграють усі приватні особи, їх сім'ї, місцева та регіональна влада, профспілкові організації і роботодавці; 3) метою неперервної освіти є формування економічно й соціально освіченої особистості громадянина, який є хорошим працівником; 4) у неперервній освіті педагог допомагає і направляє у навчанні, а не керує ним; 5) неперервна освіта має базуватися на прозорих, чітких та зрозумілих для всіх стандартах освіти; 6) неперервна освіта сприяє появі нових можливостей для кожної людини впродовж усього її життя.

Неперервна освіта як система, включає дві підсистеми – основну й додаткову освіту, кожна з яких включає загальну і професійну складові. Відтак, у системі неперервної освіти можуть бути виділені чотири структурні складові – основна загальна, основна професійна, додаткова загальна та додаткова професійна.

В основній підсистемі неперервної освіти відношення між складовими побудовані за принципами послідовності, наступності та ієрархічності, забезпечуючи щоразу вищий рівень освіти. Водночас у складі підсистеми додаткової освіти загальна та професійна освіта функціонують самостійно й незалежно, існуючи паралельно. Крім того, рівень додаткової освіти не завжди вищий за рівень основної освіти

В аспекті деталізації взаємовідносин між формальною та неформальною освітою вельми цікавими стають погляди А. Роджерса, який виокремлює чотири варіанти їх взаємодії: 1) екстраформальна освіта (неформальною є вся освіта, яка надається поза формальною); 2) антиформальна освіта (неформальна освіта виступає як протилежність до формальної освіти); 3) параформальна (неформальна освіта є дуже схожою на формальну); 4) інтраформальна (елементи неформальної освіти присутні у формальній освіті)¹⁴.

Крім того, неформальна освіта може бути додатковою або трансформативною. Зокрема, додаткова неформальна освіта має на меті опанування новими знаннями, удосконалення наявних умінь, навичок та особистісних якостей, а трансформативна неформальна освіта спрямована на набуття досвіду, який зумовлює зміни у світогляді особистості та спонукає до пошуку нових знань.

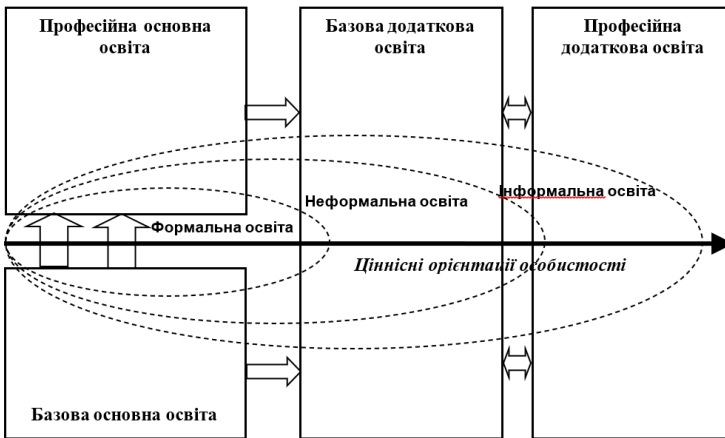
¹⁴ Бобрицька В. І. Професійна підготовка магістрів у галузі освіти в Україні: сучасні виклики, проблеми, знахідки. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія: Педагогіка, Психологія. 2017. № 10. С. 14–19.

Разом з тим, неформальна освіта може як доповнювати й посилювати формальну освіту, так і суперечити їй, водночас залишаючись важливим елементом, що потребує необхідної уваги, вивчення, впровадження та використання у сучасному світі для забезпечення гідного освітнього рівня громадян України.

Неформальна освіта посідає проміжне місце між формальною та інформальною освітою. Функціонуючи за рамками формальної освіти, неформальна освіта є нерегламентованою, що забезпечує їй високий потенціал на задоволення конкретних освітніх запитів кожної особистості. Водночас, на відміну від інформальної освіти, на нашу думку, вона володіє певним ступенем організованості й керованості завдяки усвідомленості її значення тими, хто навчаються.

Інтеграція у мета-системі формальної, неформальної та інформальної освіти, забезпечить подолання консерватизму та інертності формальної освіти, безсистемності й фрагментарності неформальної освіти та некерованості й безконтрольності інформальної освіти.

Таким чином, місце неформальної освіти у мета-системі неперервної освіти може бути подано в такому вигляді (рис. 1).

Рис. 1. Місце неформальної освіти у мета-системі неперервної освіти

Системоутворювальним елементом неперервної освіти є ціннісні орієнтації особистості, які пронизують усі її складові, визначають зміст, форми і методи навчання. Ціннісні орієнтації починають формуватися у базовій основній і професійній освіті в рамках формального навчання. Згодом, у додатковій освіті саме ціннісні орієнтації відіграють ключову роль у неформальній та інформальній освіті, оскільки вони визначають

потреби, інтереси та спрямування особистості у професії та житті. Неформальна освіта доповнює та збагачує формальну освіту, є основою для інформальної освіти, а також може бути окремою складовою неперервної освіти.

Окресливши місце неформальної освіти у мета-системі неперервної освіти, необхідно визначити її роль та функції, які вона виконує в освітньому просторі.

Серед функцій неформальної освіти ми виділяємо: адаптаційну, яка забезпечує прийняття та пристосування до нових умов життя; інформаційну, яка забезпечує формування здатності до пошуку, вибору й використання інформації, необхідної для підвищення власної освіченості, та розвивальну, яка забезпечує опанування нових способів діяльності¹⁵. Окремі дослідники, зокрема Н. Ничкало, виокремлюють такі функції неформальної освіти в сучасному освітньому просторі України: розвивальну, яка забезпечує саморозвиток молоді; профадаптаційну, яка забезпечує адаптацію молодих працівників до умов праці у певному колективі; навчальну, яка забезпечує розвиток професійної і ключових компетентностей особистості відповідно до сучасних вимог; громадянську, яка забезпечує формування громадянського суспільства та сприяє зростанню громадянської активності населення; дозвілєву, яка забезпечує організацію вільного часу молоді й дорослих; психологічну, яка створює умови для підвищення мотивації молоді й дорослих до саморозвитку¹⁶.

Л. Лук'янова визначає такі функції неформальної освіти, як: просвітницька, яка забезпечує задоволення інформаційних потреб тих, хто навчається з певного питання, проблеми або галузі знань; культурологічна, яка забезпечує сприймання та розвиток культурної спадщини держави, яка втілена у мові, мистецтві та духовних цінностях; соціальна, яка забезпечує суспільний добробут, гідне життя та розвиток для кожної людини¹⁷.

Н. Ничкало функції неформальної освіти розглядає у двох перпендикулярних площинах. Вертикальна соціальна площина (соціальна функція), яка забезпечує зростання статусу тих, хто навчаються, та горизонтальна особистісна площина (особистісна функція), яка забезпечує задоволення їх власних потреб і інтересів.

---

¹⁵ Бобрицька В. І. Професійна підготовка магістрів у галузі освіти в Україні: сучасні виклики, проблеми, знахідки. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія: Педагогіка, Психологія. 2017. № 10. С. 14–19.

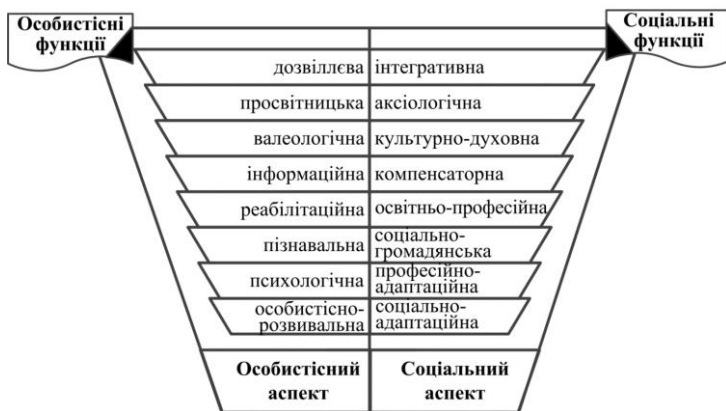
¹⁶ Ничкало Н. Г. Неперервна професійна освіта як світова тенденція. Професійна освіта в зарубіжних країнах: порівняльний аналіз. Черкаси : ВІБІР, 2000. С. 200.

¹⁷ Лук'янова Л. Б. Неформальна освіта дорослих як невід'ємна складова освіти впродовж життя. *Вісник Черкаського національного ун-ту*. Серія: Педагогічні науки. 2012. Вип. 1 (214). С. 94–97

Соціальна площина включає такі аспекти зміни соціального статусу особистості, як: інтегративний, профадаптаційний, навчальний, громадянський, адаптаційний, культурний, соціальний, аксіологічний, соціально-адаптаційний, соціально-педагогічний, професійний та освітній. Особистісна площина включає такі аспекти самореалізації особистості відповідно до власних потреб та інтересів, як розвивальний, дозвіллевий, психологічний, інформаційний, валеологічний, компенсаторний, пізнавальний, компетентнісний та реабілітаційний¹⁸.

На основі проведеного аналізу вважаємо за доцільне деталізувати ієрархію функцій неформальної освіти за особистісним та соціальним аспектами (рис. 2). При цьому відзначимо, що деякі з поданих функцій завдяки своїй багатоаспектності належать і до особистісного, і до соціального аспектів неформальної освіти.

Так, особистісний аспект неформальної освіти спрямований на задоволення освітніх потреб та інтересів кожної окремої людини, пов'язаних із нею самою. Відтак в особистісному аспекті присутні функції, які виконують це завдання. До таких функцій ми зараховуємо: особистісно-розвивальну, психологічну, пізнавальну, реабілітаційну, інформаційну, валеологічну, просвітницьку та дозвіллеву.

Рис. 2. Ієрархія функцій неформальної освіти

Соціальний аспект неформальної освіти спрямований на задоволення тих освітніх інтересів і потреб особистості, які пов'язані з її життєдіяльністю у суспільстві. До таких функцій ми зараховуємо: соціально-адаптаційну, професійно-адаптаційну, соціально-

¹⁸ Ничкало Н. Г. Неперервна професійна освіта як світова тенденція. Професійна освіта в зарубіжних країнах: порівняльний аналіз. Черкаси : ВІБІР, 2000. 322 с.

громадянську, освітньо-професійну, компенсаторну, культурно-духовну, аксіологічну та інтегративну.

Таким чином, визначені функції неформальної освіти впорядковані за зменшенням їх ролі для особистості та суспільства, а сама вона як складова мета-системи неперервної освіти відіграє ключову роль як для суспільства, так і для особистості, оскільки виконує низку критично важливих функцій основної й додаткової освіти дорослих, дітей та молоді.

З перелічених аргументів стає зрозумілим, що неформальна освіта є інновацією в системі освіти України, яка зумовлена поширенням досвіду організації освіти здебільшого дорослих людей у розвинутих країнах світу, особливо англomовних (США, Канада, Великобританія), утім в тій чи іншій формі вона завжди була присутня в освітньому процесі в нашій країні.

Авторський погляд на становлення неформальної освіти як частини тривимірного освітнього феномену (формальна, неформальна, інформальна освіта) базується на ідеї про кризу невідповідності освітньої підготовки працівників в умовах економічного зростання суспільства та недостатністю фінансування формальної освіти.

ВИСНОВКИ

З огляду на зростання попиту на отримання психологічних знань та елементарних компетентностей громадянами України в умовах неформальної освіти, виникла суттєва проблема в освіті майбутніх професіоналів у сфері психології, що не може бути вирішеною стихійним шляхом. Показано, що причиною такої проблеми є суперечність між очевидною необхідністю концентрації фахової підготовки на підвищенні конкурентоспроможності майбутніх психологів на ринку неформальної освіти та поверховим представленням в освітніх програмах сутнісних характеристик готовності студентів до професійної самореалізації в непередбачуваних умовах цього середовища, низький рівень розуміння прогнозованих утруднень, що очікують випускників-психологів, які бажають упредметнення своєї компетентності в умовах неформальної освіти.

Серед важливих факторів та характеристик сучасної вищої освіти, що впливають на якість підготовки майбутніх магістрів психології до професійної діяльності в умовах неформальної освіти, виділено: тенденцію до забезпечення неперервності в індивідуальному житті кожної людини (lifelong learning); домінування та усталеність компетентнісно зорієнтованої педагогічної парадигми завдяки достатньо продуктивно відпрацьованій нормативній базі; пошук та корекція результативних і процесуальних характеристик навчання магістрів, технологічних шляхів підвищення результативності

підготовки студентів, зокрема через посилення ролі якості фізично-цифрового середовища.

Серед загальних проблем нинішньої української системи вищої освіти, слід виділити ті, що найбільше стримують можливості продуктивної підготовки майбутніх магістрів психології до професійної діяльності в умовах неформальної освіти. Зокрема це: зростання масштабу та складності інформації, яку запропоновано інтеріоризувати шляхом самостійного опрацювання; імітаційний характер науково-дослідної діяльності; надто обережна реалізація принципу автономності, особливо в аспекті підвищення ступеня суб'єктності студентського самоврядування; пасивна участь потенційних роботодавців, професійних співтовариств і бізнес-структур; традиційно імперативний, дефасилітаційний менеджмент тощо.

Показано, що неперервність як основна характеристика сучасної освіти, насамперед, зумовлена загостренням суперечності між постійним зростанням обсягу інформації та ригідністю й інертністю традиційної системи навчання. При цьому для інформаційного (постіндустріального) суспільства характерні високий рівень невизначеності та прискорення динаміки перебігу всіх соціально-економічних процесів, які відбуваються в умовах суттєвого збільшення й прискорення інформаційних потоків. Відтак, сучасна особистість повинна вміти забезпечувати власну життєдіяльність в умовах невизначеності, бути творчою, відповідальною, стресостійкою й здатною швидко приймати рішення в різних життєвих ситуаціях, що практично неможливо забезпечити лише в межах вищої освіти. Отже, виникає потреба в постійному й неперервному поповненні та оновленні власних знань, що й визначає неперервність як основну властивість сучасної освіти.

Показано, що компетентнісний підхід, який виявляється в трансформації освітньої політики «знань, умінь та навичок» у парадигму здатності людини виконувати складні завдання в умовах невизначеності завдяки цим знанням, є ядром державного стандарту підготовки майбутніх магістрів (на другому рівні вищої освіти) спеціальності 053 Психологія.

Проведений аналіз сучасних досліджень надав змогу встановити, що в українському науковому дискурсі наявна певна конкуренція між двома науковими спеціальностями (19.00.07 та 13.00.04), яка в цілому збагачує й посилює теоретичні та методичні знання з проблеми професійної освіти майбутніх психологів.

Загалом не виявлено потужних академічних осередків або професійних шкіл, у яких би проблема підготовки майбутніх магістрів

психології до професійної діяльності в умовах неформальної освіти набула самодостатнього, актуального та перспективного статусу.

АНОТАЦІЯ

Авторський погляд на становлення неформальної освіти як частини освітнього середовища нашої країни стверджує, що неформальна освіта є інновацією в системі освіти України, яка зумовлена поширенням досвіду організації освіти здебільшого дорослих людей у розвинутих країнах світу, особливо англійських (США, Канада, Великобританія), утім в тій чи іншій формі вона завжди була присутня в освітньому процесі в нашій країні.

Розвиток неформальної освіти в Україні актуальний та затребуваний суспільством процес, який буде тривати у зв'язку з післявоєнною відбудовою країни, а це означає, що цільова аудиторія різнобікова. Держава не може стояти осторонь цих процесів, бо безпосередній вплив освітніх новацій відобразиться на економічному зростанні та конкурентоспроможності держави на міжнародному рівні. Роль і місце майбутніх магістрів психології у цих процесах непересічне. Розуміння непередбачуваних утруднень на початку професійного шляху, недосконалість навчальних програм в університетах, підштовхує майбутніх практиків до пошуку програм вдосконалення професійного практичного розвитку, спілкування з однодумцями у бажанні упередити свої компетенції.

Досліджено та виявлено фактори і характеристики, що впливають на якість підготовки майбутніх магістрів психології до професійної діяльності; виокремлено основну характеристику сучасної психологічної освіти, а саме неперервність, як основну властивість сучасної освіти в цілому.

Література

1. Затворник О. М. Досвід професійної підготовки психологів у США та України. *Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство* : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 15 травня 2015 р.). Львів : Центр американських студій ФМВ ЛНУ ім. І. Франка, 2015. Ч. 2. С. 643–652.
2. Пономаренко О. В. Теорія і практика підготовки майбутніх магістрів психології до професійної діяльності в умовах неформальної освіти : монографія. Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2020. 420 с.
3. Закревська С. Неформальна освіта дорослих в Україні та в країнах Європейського Союзу: феномен, історія, значення. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2011. Вип. 3 (1). С. 301–302.
4. Сущенко Т. І. Позашкільна педагогіка: теорія, історія, практика : наук.-метод. посібник. Київ : МАН, 2011. 299 с.

5. Лук'янова Л. Б. Неформальна освіта дорослих як невід'ємна складова освіти впродовж життя. *Вісник Черкаського національного університету*. Серія: Педагогічні науки. 2012. Вип. 1 (214). С. 94–97.

6. Бобрицька В. І. Професійна підготовка магістрів у галузі освіти в Україні: сучасні виклики, проблеми, знахідки. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія: Педагогіка, Психологія. 2017. № 10. С. 14–19.

7. Ponomarenko O. V. Perspectives and accents of training of the future masters in psychology for professional activities in the conditions of nonformal education. *Development priorities of pedagogical sciences in the XXI century : collective monograph* / A. O. Bessarab, M. D. Diachenko, Jan Grzesiak, O. I. Ivanytsky, etc. Lviv ; Torun : Liha-Press, 2019. P. 109–127. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-106-3/109-127>.

8. Ничкало Н. Г. Неперервна професійна освіта як світова тенденція. Професійна освіта в зарубіжних країнах: порівняльний аналіз. Черкаси : ВИБІР, 2000. 322 с.

Information about the author:

Ponomarenko Olga Viktorivna,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Professor at the Department Pedagogy and Psychology
of Educational Activity

Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine
66, Zhukovsky str., Zaporizhzhia, 69600, Ukraine